

дрівників та купців.

Сучасна військова техніка у поєднанні із залізною дисципліною та ефективною організацією військ принесли туркам багато перемог, що сприяло формуванню як на Заході, так і на Сході міфу про їх непереможність. Це свою чергу пригнічувало бойовий дух багатьох вояків армій різних держав, які опирались османській експансії. Османська армія вийшла на рівень найкращих армій світу. Імперія диспонувала сильним флотом, артилерією, піхотою; мала досконало організовані тиллові служби і розвідку. Незаперечну перевагу турки мали у артилерії, що пояснювалось використанням ними технічно найдосконаліших в світі гармат різного калібру та призначення – від важких кріпосних до фальконетів та легких транспортабельних гармат, які встановлювались на кораблях та кінних возах. Але вже та обставина, що гучні перемоги османської армії у XVI ст. змінювались тяжкими поразками, дозволяє стверджувати, що у цей час османське військо не мало незаперечної військової переваги.

Марина Палієнко,
*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

АРХІВИ ТУРЕЧЧИНИ: ОРГАНІЗАЦІЯ, СТРУКТУРА, ІНФОРМАЦІЙ- НИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Вивчення та введення до наукового обігу документів, які зберігаються в архівах Туреччини, є важливим завданням не лише для дослідників, що вивчають багатогранну історію цієї країни, але й для широкого кола зарубіжних науковців, які завдяки використанню першоджерельної інформації мають можливість глибше вивчити та пізнати політичні, соціально-економічні, культурні та релігійні процеси, що відбувались в різні історичні періоди на теренах імперії, та пролити додаткове світло на історію численних народів, які населяли її, або перебували з нею у тісному контакті чи військовому протистоянні.

Безперечно, що науково-інформаційний потенціал турецьких архівів потребує ширшого залучення й використання українськими дослідниками, чому має сприяти ознайомлення з організацією та структурою архівної системи Турецької Республіки. На значенні турецьких джерел для вивчення української історії неодноразово наголошували у своїх працях видатні українські вчені Агатангел Кримський, Омелян Пріцак, Іван Крип'якевич, Ярослав Дашкевич. Зазначимо, що серед україномовних публікацій про архіви Туреччини в першу чергу можна назвати опубліковану 1966 р. на сторінках часопису «Архіви України» статтю відомого польського орієнталіста професора Варшавського університету Яна Рейхмана (Jan Reychman), присвячену аналізу формулярів османських урядових документів, їх палеографічним особливостям та значенню турецьких архівів для дослідження проблем української історії¹. У 1992 р. на сторінках пер-

¹ Рейхман Я. Турецькі архіви і їх значення для дослідження історії України / Я. Рейхман // Архіви України. – 1966. – № 4. – С. 11–16. Див. також: Reychman Jan. Archiwa tureckie i ich

шого випуску відродженого «Українського археографічного щорічника» побачила світ ґрунтовна публікація співробітника Українського наукового інституту Гарвардського університету (нині – професора Торонтського університету) д-ра Віктора Остапчука «Проблеми і перспективи розвитку української османістики»¹, в якій автор, спираючись на солідну історіографічну та джерельну базу, подає аналіз витоків, стану та перспектив розвитку тюркологічних досліджень в Україні, а також коротко характеризує склад, мовні та стилістичні особливості джерел з історії Османської імперії в архівах Туреччини. Загалом же в українській історіографії існує незначна кількість публікацій, присвячена турецьким архівам, в яких стисло висвітлюються лише окремі аспекти поставленої проблеми². Останнє обумовило необхідність розгляду цього питання із залученням англomовних публікацій та інформаційних ресурсів сходознавчих наукових інституцій.

Турецька Республіка, яка успадкувала надзвичайно цінні документи від Османської імперії, на сьогодні володіє однією із найбільших та найцінніших історичних колекцій у світі. Сучасна система державних архівних установ Туреччини включає, Генеральну дирекцію державних архівів, підпорядковану Прем'єр-міністру країни, Османський та Республіканський архіви, мережу відомчих та місцевих архівів тощо.

Заснування перших сховищ документів на теренах Османської імперії сягає раннього періоду її історії, коли важливі державні акти зосереджувалися у перших столицях – Бурсі (Bursa) та Едірне (Edirne). На жаль, документи, що зберігалися у Бурсі, були знищені військами Тимура (Тамерлана) під час битви при Ангорі (нині – Анкара) 1402 р. Після завоювання турками Константинополя у 1453 р. цінні архіви були переміщені до Замку семи веж – Едикюле (Yedikule Zindanları). Інші архіви були сконцентровані у районі Султанакмет (Sultanahmet) у європейській частині Стамбулу. У другій половині XVIII ст. для Високої Порти (Bab-ı Ali) – Канцелярії Великого візира і Дівана було побудоване нове палацове приміщення, куди було перенесено й цінні архівні зібрання.

Важливі кроки на шляху створення архівної установи у сучасному розумінні її функцій були здійснені у середині XIX ст. відомим османським державним діячем і дипломатом, Великим візиром *Мустафою Решид-пашею* (Mustafa Reşid Pasha; 1800–1858). Ще під час свого перебування в якості посланника у Франції та Англії, він був вражений ставленням влади до проблеми збереження державних документів у тогочасній Європі. Після повернення на батьківщину та обій-

---

znaczenie dla nauki europejskiej / Jan Reychman // Archejon. – Warszawa, 1961. – Т. 34. – С. 123–135.

¹ Остапчук В. Проблеми і перспективи розвитку української османістики / Віктор Остапчук // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 94–112.

² Див. зокрема: Христова Н. Організація архівної справи у Туреччині / Н. Христова // Студії з архівної справи та документознавства. – 1998. – Т. 3. – С. 147–149; Сіробаба М. Архіви Туреччини / М. Сіробаба // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 102; Маврін О. Архівна україніка в Туреччині / О. Маврін // Там само. – С. 131; Сергійчук Б. Документи з османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році / Б. Сергійчук // Національна та історична пам'ять: 36 наук. праць. – Вип. 7: Павло Скоропадський – останній гетьман України / Укр. ін.-т нац. пам'яті. – К., 2013. – С. 226–231.

мання посади Великого візира Мустафа Решид-паша підготував наказ, затверджений султаном Абдул-Меджидом I (Abdülmecit) 19 листопада 1846 р., про заснування державного архіву для зберігання документів центральних установ Османської імперії та будівництво для нього спеціального приміщення. Спорудження архівного приміщення було закінчено у 1849 р. під наглядом італійських архітекторів шведського походження братів Жаспара та Джузеппе Фосатті (Gaspere, Guiseppe Fosatti) – відомих своїми численними спорудами у Стамбулі, а також проведенням значних реставраційних робіт у Ая-Софії. Так виник найважливіший архів держави – «*Hazine-i Evrâk*», назва якого літературно перекладається як «Скарбниця документів». Першим директором архіву став колишній особистий писар візира Мухсін Ефенді (Muhsin Efendi)¹.

У 1892 р., у період Великого візира Ахмеда Джевад-паші (Ahmed Cevat Paşa), розпочалася робота із класифікації документів в архіві Османської імперії та в інших державних установах. Перші документи, які були класифіковані за встановленими зразками, стосувалися Єгипту та Болгарії. Проголошення конституційної монархії у 1908 р. прискорило організацію нових архівів в імперії. Глава Османського історичного комітету Абдуррахман Шереф Бей (Abdurrahman Şeref Bey) був призначений директором ради, що відповідала за упорядкування документів в Палаці Топкапи та Султанахметі. Проте рада змушена була припинити свою роботу з початком Першої світової війни, коли було вирішено евакуювати частину цінних документів. Так, 208 скринь з державними документами були вивезені зі Стамбулу до м. Конья (Konuya) у центральній частині Анатолії, проте вже через рік вони були повернені назад на поромач та військовими ешелонами.

Після падіння Османської імперії та проголошення Турецької Республіки у 1923 р. було створено Департамент архівів (Mahzen-i Evrak Mümeuyizliği) у структурі Управління секретаріату Прем'єр-міністра (Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti), який був покликаний захистити та зберегти османські архіви та майно. На чолі архівного департаменту був поставлений Махмуд Недім (Mahmud Nedim), останній головний управляючий Скарбницею документів². У наступні роки управління архівною справою в країні зазнало кількох організаційних змін. Так, у 1933 р. Управління документами в Анкарі (Evrak Müdürlüğü) та Скарбницю документів у Стамбулі (Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği) було об'єднано в одну інституцію під спільною назвою Управління документами Прем'єр-міністра та Скарбниця документів (Başvekalet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü) (Закон № 2187 від 20 травня 1933 р.). У 1943 р. воно було перейменовано у Дирекцію державних архівів, підпорядковану Прем'єр-міністру. Наступні зміни до архівної системи були внесені законодавчими актами 1954 та 1982 рр., але найсуттєвіші з них відбулися із прийняттям закону № 3056 від 19

¹ Budak Mustafa. Prime Ministry's Ottoman Archives / Mustafa Budak // Encyclopedia of the Ottoman Empire / ed. by Gábor Ágoston, Bruce Masters. – New York, 2009. – P. 469–471.

² Guide on the General Directorate of State Archives / Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives. Publication № 15. – Ankara, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishculture.org/general/museums/ottoman-archives/general-directorate-of-632.htm>

жовтня 1984 р., згідно до якого вся відповідальність за збереження та використання державних архівів Туреччини та національної архівної спадщини була покладена на Прем'єр-міністра та створену при ньому *Генеральну дирекцію державних архівів* (*Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*)¹. Основними структурними підрозділами Генеральної дирекції стали Дирекція Республіканського архіву та Дирекція документації в Анкарі, Дирекція Османського архіву при Прем'єр-міністрі Турецької Республіки у Стамбулі.

Згідно до 11-ї статті закону 1984 р., на Генеральну дирекцію державних архівів були покладені наступні функції:

1) розробляти засадничі принципи турецької національної архівної політики та контролювати процес їх реалізації;

2) збирати, оцінювати та зберігати документну інформацію про життя держави та нації;

3) здійснювати пошук та збирання, а в разі необхідності придбання архівних матеріал у різних громадських організацій та приватних осіб, організовувати реставрацію документів; класифікувати, по мірі можливості перекладати та публікувати документи;

4) стежити за розвитком та досягненнями у сфері національних та міжнародних архівних технологій та суміжних галузей знань, перекладати та публікувати нові роботи у цій сфері, надавати важливі та цінні архівні матеріали турецькій та світовій науковій громадськості;

5) формувати колекції архівних матеріалів, що мають важливу історичну та культурну цінність, і в разі потреби створювати музеї при архівах та організовувати виставки;

6) вживати заходи задля попередження нищення архівних матеріалів та організовувати архівні реставраційні лабораторії;

7) виготовляти копії архівних документів з метою забезпечення їх схоронності та зменшення кількості копій на паперових носіях шляхом використання мікрофільмування, фотокопіювання та інших сучасних технологій;

8) встановлювати принципи використання державних архівів, доступу до них, надання дозволу на проведення наукових досліджень в архівах;

9) організовувати упорядкування, класифікацію та зберігання всіх видів архівних документів з метою надання їх для подальшого використання;

10) здійснювати контроль за упорядкуванням, збереженням та процедурою знищення документів у державних установах та організаціях².

Головним архівом країни та справжньою скарбницею історичних реліквій є *Османський архів при Прем'єр-міністрі Туреччини* (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*), в якому зберігається основний масив документів з історії Османської держави (1299–1923 рр.). Слід зазначити, що переважна більшість документів архіву охоплює період другої половини XVI – першої чверті XX ст.

Сьогодні Османський архів зберігає безцінні документальні ресурси не тіль-

¹ Ibid.

² Ibid.

ки з історії Туреччини, але й з історії понад тридцяти незалежних держав, території яких у різні часи входили до складу Османської імперії. Ці держави географічно розташовані на Балканах, Близькому Сході, у Середземномор'ї, на Кавказі та у Північній Африці (серед країн, історія яких тим чи іншим чином відображена у документах архіву, слід назвати Мороко, Туніс, Алжир, Лівію, Єгипет, Судан, Ємен, Саудівську Аравію, Катар, Кувейт, Йордан, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, Ірак, Сирію, Палестину, Ізраїль, Ліван, Боснію і Герцеговину, Хорватію, Болгарію, Косово, Румунію, Молдову, Македонію, Грецію, Албанію, Грузію, Вірменію, Кіпр та ін.)¹. Цілісне вивчення історії цих країн неможливе без звернення до документів архіву, які стосуються питань поділу спільної спадщини, врегулювання кордонів, надання титулів і привілеїв (зокрема вивчення договорів, судових та військових документів, офіційного листування тощо). Опрацювання документів Османського архіву може пролити додаткове світло на витoki багатьох сучасних політичних та національних проблем, військових конфліктів у регіонах Близького Сходу, Кавказу тощо (зокрема, щодо розгортання військово-політичних конфліктів у Боснії на Балканах, Вірменії та Азербайджані на Кавказі, Палестині та Кувейті на Близькому Сході).

Офіційною мовою архіву є османська турецька. Зберігання документів в архіві організовано згідно із принципом походження. Майже всі документи є рукописними.

Комплектування та класифікація документів Османського архіву.

Фонди Османського архіву в основному складаються з офіційної документації періоду Османської імперії і відображають діяльність органів центрального та місцевого управління. Найцінніші документи, що відклалися в Османському архіві, походять з канцелярії Імперської ради (Divan-ı Hümayun), міністерства фінансів (Bab-ı Defteri), палацу Великого візира (Bab-ı Ali). В архіві зберігається понад 150 млн. документів і лише близько чверті з них на сьогодні є описаними та введенними до електронних баз даних. Крім документів, написаних османською турецькою мовою, тут представлені документи арабською, персидською, грецькою, вірменською, російською мовами, а також ціла низка франкомовних документів, оскільки французька була офіційною мовою міжнародної дипломатії в останній період існування Османської імперії. Окрім писемних документів, в архіві зберігаються цінні колекції карт і фотографій.

На жаль, в Османському архіві зберігаються лише поодинокі документи до періоду правління Мехмеда II (1444–1446, 1451–1481 рр.); відносно незначна кількість документів залишилася від кінця XV – початку XVI ст. Натомість велика кількість документів збереглася від часу правління Сулеймана I (1520–1566 рр.) і до кінця існування Османської імперії. Саме у цей період значно розширився адміністративний апарат управління імперією, що спричинило суттєве зростання кількості документів.

Слід зазначити, що в Османській імперії було поширеним надзвичайно прис-

¹ Turkish archives may shed light on history of 30 countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hyelog.blogspot.com/2007/09/turkish-archives-may-shed-light-on.html>.

кіпливе, педантичне ставлення до процесу створення та функціонування документів, а згодом й до організації їх зберігання, чому відповідає розгалужена бюрократична система управління. Щоденно важлива інформація як у столиці, так і на місцях, вносилася до реєстрів та документів. Всі ці записи зберігалися у спеціальних зв'язках, які наприкінці кожного місяця приміщувалися в опечатані та позначені спеціальними ярликами мішки (торбинки). Наприкінці року всі пакунки збиралися до купи та приміщувалися у вкриті шкірою скрині, на які наносилася інформація про назву установи та рік створення документів. Після цього документи зберігалися під охороною у спеціально побудованих приміщеннях для майбутнього використання. Кожного, хто робив спроби виправити якусь інформацію у документі, чекало суворе покарання. У діловодстві Османської імперії широкого поширення набула практика занесення інформації до книг реєстрів, яка проіснувала до кінця імперії.

Класична османська адміністрація у ранній період складалась з трьох основних інституцій: Імперської ради – Дівану (Divan-ı Hümayun), Скарбниці (Hazine-i Amire) та Імперської реєстратури ((Defterhane-i Hakani). В Імперській раді (Дівані) існували три основні підвідділи, які відповідали за підготовку та збереження документів: 1) *Beylik Kalemî* – установа Імперської ради, що була відповідальна за збереження копій угод з іншими державами, імперських едиктів (ferman), записів рішень Дівану, занесення текстів важливих документів до реєстрів (mühimme) (очолював Beylikçi Efendi); 2) *Tahvil Kalemî* – установа, що відповідає за документи про призначення посадовців вищого рангу; 3) *Rüüs-i Hümayun Kalemî* – установа, що відповідає за документи про призначення чиновників нижчого рангу.

Важливим джерелом з історії міжнародних відносин Османської імперії є «Mühimme Defterleri» («Реєстри важливих справ»), які являють собою зошити, що містять відпуски наказів Дівану (вищого після султана органу влади Османської імперії у XV–XVIII ст.) намісникам та васалам Порти, а також відпуски послань султана васальним та закордонним правителям. В Османському архіві зберігається 419 томів «Реєстрів важливих справ», які охоплюють період з 1553 до 1915 р.¹

Найважливішим діловодним підрозділом у структурі Міністерства закордонних справ (Re'is'ul-küttab) був Amedi Kalemî (Amedi-i Divan-ı Hümayun). Тут виготовлялися копії всіх важливих документів, що стосувалися міжнародних справ. Установа була також відповідальною за фіксацію та збереження доповідей Великого візира, адресованих султану, імперських декретів (hatt-ı Hümayun) та меморандумів (tezkeres), які Великий візир одержував від султана. Отже, тут зберігалися офіційні заяви, доповідні записки Великого візира, адресовані султану, листи візира до глав іноземних держав, копії протоколів, міжнародних угод, листи посланникам. Начальник підрозділу (amedci) посідав високу позицію у раді і супроводжував вищих сановників на зустрічі із посланниками ін-

¹ Мустахимов И. В архивах Турции / И. Мустахимов// Гасырлар авазы – Эхо веков: Научно-документальный журнал. – 2007. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg/articles/02>

ших країн, записуючи всі дискусії та рішення¹.

Значних змін османська адміністративна система зазнала після заснування палацу Великого візира (Bab-ı Asafl) наприкінці XVIII ст., що зрештою викликало формування чотирьох головних адміністративних осередків: Прем'єр-міністра (Bab-ı 'Ali), фінансового (Bab-ı Defteri), військового (Bab-ı 'Askeri) та судового (Bab-ı Meşihat). В епоху Танзимату важливі документи, реєстри та записи були переміщені з Палацу Топкапи до побудованого архівного приміщення у Палаці Великого візира. Упродовж XX ст. документи різних державних установ Османської імперії за XIX ст. поступово надійшли до складу колекції архіву: зокрема, міністерства фінансів у 1934 р., міністерства у справах релігії у 1947 р., закордонних справ у 1985 р. тощо. Щодо військових документів, то після ліквідації війська яничар у 1826 р. документи, які стосувалися їх діяльності, залишилися у т.зв. «Efendi Dairesi» (клерикальній службі яничар), яку раніше очолював головний писар яничар. На початку XX ст. лише незначна кількість документів військового відомства була передана до Османського архіву, тоді як більша їх частина була перевезена до архіву генерального штабу (Genel Kurmay Başkanlığı) в Анкарі. Натомість упродовж XX ст. фонди Османського архіву поповнилися фотокопіями документів з історії імперії, що зберігаються в архівах Болгарії, Угорщини, Македонії, Росії, Грузії, Албанії.

Отже, Османський архів має багате розмаїття документів, серед яких кадастрові огляди, переписи населення, податкові реєстри, записи, що стосуються палацового життя, війська, державних урядовців, релігії, освіти, благодійності тощо. Крім того, в архіві зберігаються договори та угоди з іноземними державами про немусульманських підданих імперії.

Ще на початку XX ст. турецькі вчені здійснили перші кроки на шляху класифікації та каталогізації різноманітних архівних колекцій. Ці ранні спроби призвели до появи цілої низки упорядкованих та описаних колекцій (фондів) – «*tasnif*» (*tasnif*). Документи архіву загалом були поділені на «*defter*» (*defter*) – реєстри важливих справ, фінансові документи та «*evrak*» (*evrak*) – цінні папери, документи, які зберігаються окремо, або у великих файлах. Реєстри, яких в архіві нараховується близько 300 тисяч, містять фінансові звіти, огляди земель з метою оподаткування, копії вихідних документів та іншої кореспонденції. Документи («*evrak*»), яких зберігається в архіві близько 150 млн., являють собою оригінальні примірники імперських законів, різноманітні адміністративні записи та розпорядження, а також окремі приклади бюрократичної документації нижчого рівня.

Спочатку робота із класифікації була сконцентрована на організації та впорядкуванні окремих документів. У 1918–1921 рр. Алі Емірі (Ali Emiri) упорядкував понад 18000 од. зб. за хронологічним принципом та систематизував їх за періодами правління султанів (шифр «А.Е.»). Невдовзі Ібнулемін Махмуд Ке-

¹ Детальніший огляд османських архівних документів і хронік див. у праці професора Австралійського національного університету Мехді Ілхана: *İlhan Mehdi M. An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles (Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Kroniklerinin Genel Bir Değerlendirmesi)* / Mehdi M. İlhan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11699.pdf>.

маль (İbnülemin Mahmud Kemal) упорядкував ще понад 46000 документів, більшість з яких стосувалися фінансових (понад 12000 од.) та військових справ (понад 8000 од.) (шифр «İ.E.»)¹.

Однак, у перші роки становлення Турецької Республіки проблемам зберігання та упорядкування документів османського періоду не приділялося належної уваги, що завдало їм суттєвої шкоди – навіть траплялися випадки, коли документи «старого режиму» розглядалися як макулатура і відправлялися для переробки на паперові фабрики (так, у літературі наводяться факти продажу кількох вагонів з документами болгарській паперовій фабриці)². Після запровадження в Туреччині латинського алфавіту (1928 р.), ситуація з опрацюванням давніх документів стала ще складнішою.

І все ж таки розуміння важливості документів для відтворення історичного минулого країни змусило державних діячів переглянути ставлення до архівної спадщини. У 1931 р. з ініціативи Мустафи Кемалю Ататюрка було засноване *Турецьке історичне товариство* (Türk Tarih Kurumu, ТТК); у 1930-х рр. була продовжена робота із упорядкування давніх колекцій – Муаллім Джезде (Muallim Cevdet) описав понад 184000 документів, включаючи військові матеріали (бл. 55000 од.), документи благодійних організацій (понад 33000 од.) та документи із внутрішнього управління (понад 17000 од.) (шифр «С.»). В основу класифікації документів була покладена схема відомого угорського історика і тюрколога, визначного спеціаліста у галузі османсько-персидської палеографії і дипломатики *Лайоша Фекете* (Lajos Fekete)*.

Від цього часу співробітники архіву значно розширили та поглибили роботу з упорядкування та класифікації документів відповідно до принципу походження, враховуючи історію та діяльність фондоутворювачів. Крім того, документи було поділено згідно до їх типології на імперські ордери (*hatt-ı hümayun*), декрети (*irade*), документи благодійних фондів (*vakıf*) тощо³. Сьогодні робота над

¹ Ibid.

² Остапчук В. Проблеми і перспективи розвитку української османістики / В. Остапчук // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 101.

* Фекете, Лайош (Fekete, Lajos; 1891–1969) – угорський історик, знаний фахівець з турецько-персидської палеографії. У 1914 р. він отримав диплом викладача історії та латини. З початком Першої світової війни був покликаний до армії, де невдовзі потрапив у російський полон і провів шість років у таборі військовополонених у Красноярську. Перебуваючи у таборі, він вивчив турецьку мову за допомогою свого друга-полоненого. Після свого звільнення у 1921 р. він вивчав османсько-турецьку філологію у Будапешті, Відні та Берліні. Він також опанував арабську та персидську мови і став спеціалістом у галузі османсько-персидської палеографії та дипломатики. У 1923–1948 рр. він працював в Угорському національному архіві. З 1948 р. викладав у Будапештському університеті (з 1952 р. – професор відділення турецької філології). Л. Фекете був одним з найповажніших спеціалістів у галузі османістики, палеографії та дипломатики, користувався незаперечним авторитетом у міжнародній науковій спільноті і був обраний членом Угорської та Польської академій наук (Див.: Fekete, Lajos. Über Archivwesen und Archivwesen in der Türkei // Acta orientalia hungarica. – Budapest, 1953. – Vol. 3, issue 3. – S. 179–205; Encyclopaedia Iranica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iranicaonline.org/articles/fekete-lajos>).

³ İlhan Mehdi M. An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles (Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Kroniklerinin Genel Bir Değerlendirmesi) / Mehdi M. İlhan [Електронний ресурс]. –

каталогізацією цього величезного зібрання продовжується.

**Використання документів та робота читального залу
Османського архіву**

Слід відзначити, що упродовж останніх двох десятиліть значно покращились умови доступу дослідників до турецьких архівів. Якщо упродовж ХХ ст. більшість зарубіжних дослідників жалілися на несприятливі умови праці, обмеження у доступі до окремих категорій документів, складнощі у виготовленні фотокопій та загалом на нерозвиненість науково-довідкового апарату архівів¹, то нині відбулися суттєві зміни у державній політиці щодо архівів. Сьогодні Османський архів відкритий для дослідників з усього світу, близько 32 млн. його документів знаходяться у повному доступі (з них – 20 млн. реєстрів та 12 млн. окремих одиниць зберігання)².

Однак повноцінне використання документів Османського архіву вимагає від дослідників не тільки знання політичної та соціально-економічної історії відповідного періоду, володіння османською турецькою мовою, але й вміння застосовувати методику джерелознавчого дослідження текстів, здійснювати їх палеографічний, текстологічний та дипломатичний аналіз. Документальні формуляри османського періоду поєднали у собі традиції перських та візантійських документів і виробили на цій основі своєрідну форму та усталений діловий стиль.

Для більш чіткої уяви про форму османських документів наведемо деякі коментарі до них відомого тюрколога проф. Я. Рейхмана. Між іншим учений зазначав, що важливі документи (зокрема, листи та накази султана) мали чітку структуру та урочисту форму. Починалися вони з *інвокації* (вступу), за якою слідувала *тугра* – монограма, емблема султана, яка розміщувалася вгорі документа та становила складний декоративний знак, в якому вміщувалося ім'я та формула пошани султана (причому для кожного султана форма тугри була іншою)³. Після цього у листі приміщувалася *інтитуляція* – повний титул султана з усіма відповідними формулами, далі – повний титул правителя, до якого цей лист спрямовувався. За стилізованими формулами ввічливих побажань слідувала *наррація* – повідомлення про причини написання документа, та *диспозиція*, в якій йшлося про сутність справи та засоби її вирішення. В окремих випадках диспозицію посилювала *санкція*, якою підкреслювалося, що справу слід вирішити належним чином. Документи датувалися відповідно до місяця гіджри та засвідчувалися печатками⁴. Вельми важливою для роботи з документами вида-

Режим доступу: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11699.pdf>.

¹ *Останчук В.* Проблеми і перспективи розвитку української османістики... – С. 102; *Fisher Alan.* Research Access in Turkey / Alan Fisher // *Turkish Studies Association Bulletin.* – 1990. – Vol. 14. – № 2. – Р. 139–160.

² *Guide on the General Directorate of State Archives / Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives.* Publication № 15. – Ankara, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishculture.org/general/museums/ottoman-archives/general-directorate-of-632.htm>

³ *Рейхман Я.* Турецькі архіви і їх значення для дослідження історії України / Я. Рейхман // *Архіви України.* – 1966. – № 4. – С. 11.

⁴ Там само.

ється й обізнаність дослідників з різними їх видами, що набули поширення у діловій практиці Османської імперії (за Я. Рейхманом: «ферман» та «емір», що мають характер наказів, «берат» – привілей, «телгіс» або «тегвіл» – звіт, «тагрір» – нота, «тезкере» – посвідчення, «ітак-наме» – документи про звільнення полонених, невільників тощо)¹.

Значну складність для дослідників становить мова текстів (османська із вживанням численних арабських та перських слів, які набули специфічного значення), а також типи письма – «дівані» (вживалося у документах переважно високих посадових осіб), «рика» (вживалося у документах урядовців нижчого рангу), «сіякат» (складне письмо, яке застосовувалося у фінансових документах)².

Згідно до сучасного турецького законодавства, архівні документи стають доступними для використання після закінчення 30-літнього терміну від дати їх надходження до архіву, упорядкування та каталогізації³.

Каталоги архіву організовані відповідно до назви колекції (*fon*), або її підрозділу (*alt fon*). Кожен каталог містить короткий опис документа із датою (за її наявності). Пошукові бази даних існують на книги/реєстри записів (*defter*), короби/томи (*dosya*), окремі документи (*gömlek*). Додатково в електронних каталогах можна здійснювати пошук за ключовими словами. Однак не слід забувати, що лише відносно невелика кількість документної інформації на сьогодні введена до електронних баз даних, тому основну увагу все ж таки слід звертати на опрацювання опублікованих каталогів та перегляд документів.

У червні 2013 р. Османський архів отримав нове сучасне приміщення в районі Кагітхане (Kağıthane) у Стамбулі, яке було урочисто відкрите за участю прем'єр-міністра Турецької Республіки Реджепа Таїпа Ердогана (Reser Tayyip Erdoğan). Нині архівне містечко, яке займає територію у 5700 кв. м, складається з 13 підрозділів, що включають адміністративну будівлю, читальну залу для дослідників, розраховану на 350 осіб, дослідницький інститут, бібліотеку, музей та підрозділи для інформаційних потреб, реставрації, соціальних служб. Тут також розташовані конгрес-центр на 800 осіб, 200 кімнат для наукового персоналу, 120 сховищ, три великих багатофункціональних зали для проведення зустрічей та п'ять кімнат для семінарів. Планується, що в архівному комплексі працюватиме 1000 співробітників. Всі сховища та приміщення для роботи з документами обладнані системами кондиціонування та засобами протипожежної безпеки.

Від початку ХХІ ст. в архіві проводиться робота із створення електронних каталогів та баз даних, оцифровування давніх документів, після чого користувачам видаються їх електронні копії. Нині в архіві дослідники можуть працювати у комп'ютерній читальній залі (*araştırma odası*), або у залі для перегляду оригінальних документів (*inceleme odası*). У комп'ютерній залі встановлено близько 75 комп'ютерів, з яких дослідник може здійснювати пошук даних в електронній мережі архіву. Всі оцифровані архівні матеріали доступні для використання з

¹ Там само.

² Останчук В. Проблеми і перспективи розвитку української османістики... – С. 100.

³ Regulation Governing Individual and Institution of Turkish and Foreign Citizenship Wishing to Conduct Research in the State Archives of the Turkish Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishembassy.com/II/O/research.htm>.

цих комп'ютерів. Крім електронних каталогів, читальна зала містить понад 1100 томів друкованих архівних каталогів. Досліднику надається можливість працювати з оригіналами документів, якщо з них не виготовлені цифрові або фотокопії, і якщо документи не перебувають на реставрації.

Османський архів нині працює з понеділка по п'ятницю 9:00–19:00, у суботу 9:00–17:00, за винятком святкових днів. Згідно до правил роботи архіву, документи, замовлені дослідником зранку, видаються для опрацювання того ж дня. Замовлення, зроблені після 13:30, виконуються на наступний день. Дослідники можуть одноразово замовити до чотирьох коробок (*dosya*), 25 окремих документів (*gömlek/belge*), або п'ять реєстрів (*defter*). Однак треба брати до уваги, що тримати оригінальні документи у читальному залі дозволяється лише впродовж одного тижня. Під час роботи у читальній залі дослідники можуть паралельно користуватися фондами архівної бібліотеки, яка містить близько 15000 томів, одна третина з яких є періодичними виданнями. Інша – 10000 робіт включає найважливіші довідкові матеріали, словники, енциклопедії.

Як і в архівах інших країн, дослідники мають можливість працювати в Османському архіві після отримання читацького квитка, який видається після надання адміністрації посвідчення особи та заповнення короткої форми, в якій конкретизуються тема дослідження та вказується контактна інформація про дослідника. Всі громадяни Туреччини мають доступ до архівів після пред'явлення національного посвідчення особи. Іноземні дослідники можуть отримати доступ до документів після надання паспорта з діючою візою або дозволу на проживання у країні (*ikamet tezkiresi*). Дослідникам дозволено замовляти лише документи, які стосуються теми досліджень, вказаної при заповненні читацьких форм. Тим не менш дуже складно проводити дослідження в архіві без володіння турецькою мовою, оскільки персонал розмовляє майже виключно лише рідною мовою, крім того всі пошукові системи та каталоги функціонують турецькою.

За даними на вересень 2013 р., копія однієї сторінки документа становить 25 куруш (куруш – 1/100 турецької ліри). Копії карт та фотографій коштують 4,50 тур. ліри. Дослідники можуть замовляти виготовлення копій архівному персоналу, або власноручно робити їх, користуючись фотокамерою. У будь-якому випадку дослідник має заповнити бланк-замовлення. Сплата за послуги відбувається у касі книжкового магазину у приміщенні архіву. Копії виготовляються тільки згідно замовлень, зроблених особисто дослідником у приміщенні архіву¹. Слід також зауважити, що сайти турецьких архівів є недоступними поза межами Туреччини, що, безумовно, ускладнює підготовку зарубіжних дослідників до наукової роботи. З огляду на це вважаємо за доцільне навести контактну інформацію про архів у нашому огляді:

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
İmrahor Cad. Sadabad Mevkii Kağıthane / İstanbul

¹ Markiewicz Christopher. The Ottoman State Archives / Christopher Markiewicz, Nir Shafir // HAZİNE: A Guide to Researching the Middle East and Beyond. – 2013, 10 October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hazine.info/2013/10/10/basbakanlik-arsivi>. – Назва з екрану.

Tel.: +90 212 314 90 00 / Fax.: +90 212 314 90 25
Email: osmanli@basbakanlik.gov.tr

Іншим важливим архівом Туреччини є *Республіканський архів в Анкарі* (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı), що зберігає документи органів влади та управління, різних державних інституцій за період після проголошення Турецької Республіки у 1923 р. Співробітники архіву проводять постійну роботу з державними установами щодо відбору та передачі на постійне зберігання документів, здійснюють упорядкування, класифікацію та систематизацію документів у межах архіву, піклуються про реставрацію та забезпечення збереженості матеріалів, створюють умови для їхнього використання у державних, культурних та наукових цілях. Вони також контролюють процес зберігання, проведення експертизи цінності та відбору документів для знищення в архівах державних установ та організацій. Архів був заснований у 1976 р. і підпорядковується Генеральній дирекції державних архівів¹.

Ще раз підкреслюючи, що веб-портали турецьких архівів (у т.ч. Головної дирекції державних архівів – www.devletarsivleri.gov.tr) є недоступними для використання поза межами Туреччини, вважаємо за доцільне навести для потенційних дослідників контактну інформацію архіву:

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı
İvedik Caddesi No: 59
06170 Yenimahalle-ANKARA
Phone: (+90 312) 344 16 46 (direct line)
(+90 312) 344 59 09 (switchboard, 15 lines)
Fax: (+90 312) 315 10 00
e-mail:devletarsivleri.gov.tr

В одному архівному комплексі з Республіканським архівом в Анкарі, який відповідає світовим стандартам організації зберігання документів, від 1988 р. розташована й *Дирекція документації* (Dokümantasyon Daire Başkanlığı). Основним завданням цієї установи є забезпечення урядових структур необхідною для їх діяльності документною інформацією. Дирекція документації займається збиранням та аналітичним опрацюванням інформації, розробкою і запровадженням сучасних методів і технік адміністративного документообігу у державі. Ця установа здійснює ідентифікацію та збирання каталогів, бібліографій, переліків публікацій, енциклопедій, словників, інших довідкових матеріалів; досліджує законодавчі акти, інформаційні видання, навчальну та наукову літературу, статистичні публікації з метою збирання та узагальнення відомостей про діяльність інституцій та організацій; збирає та надає державній адміністрації доступ до важливої неопублікованої інформації. Загалом дирекція працює у тісній

¹ Guide on the General Directorate of State Archives / Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives. Publication № 15. – Ankara, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishculture.org/general/museums/ottoman-archives/general-directorate-of-632.htm>

співпраці з архівами, бібліотеками, документаційними та інформаційними центрами, науковими підрозділами університетів, різних установ та організацій задля якнайповнішого забезпечення потреб державної адміністрації та дослідників.

Важливі матеріали з історії Османської імперії представлені також у фондах *архіву Музею палацу Топкапи (Topkapı Sarayı Müzesi)*¹. Палац Топкапи був побудований у 1478 р. за наказом султана Мехмета II Завойовника і від того часу впродовж майже чотирьохсот років залишався офіційною резиденцією султанів. У 1924 р. за рішенням Мустафи Кемалю Ататюрка палац був перетворений на музей, нині він підпорядковується Міністерству культури та туризму Турецької Республіки.

Палацовий архів зберігає деякі найстаріші та важливі архівні документи, що стосуються династичної історії правителів Османської імперії. На початку існування династії найважливіші архіви постійно переміщувалися разом із правителем. Із заснуванням палацу документи почали зберігатися в ньому разом із державною скарбницею (*Hizane-i 'Amire*). Однак, значна частина документів була вивезена з палацу впродовж XVIII–XIX ст. Архів палацу розглядали як династичний архів (велика кількість документів стосується членів родини правлячої династії, а також палацовим чиновникам).

Архів складається з двох основних частин: понад 10700 реєстрів (*defter*; шифр починається з літери «D») та близько 153 тисяч окремих документів (*evrak*; шифр починається з літери «E»), які включають різноманітні матеріали – від мистецькі написаних листів іноземних правителів до невеличких папірців, складених палацовими службовцями нижчого рангу². За кількістю і значенням документів – це друге після Османського архіву зібрання історичних документів держави. Слід враховувати той факт, що реєстри з колекції музею Топкапи, в оцифрованому вигляді представлені у фондах Османського архіву. У 1937 р. музей запросив вже згадуваного нами вище відомого угорського історика та архівіста Лайоша Фекете оглянути архівне зібрання та розробити рекомендації щодо його класифікації. Згідно до рекомендацій Л. Фекете музейні співробітники підготували двотомний путівник по архівній колекції, упорядкованій за предметною ознакою (у більшості випадків за іменем фондоутворювача чи адресата; на жаль, він був доведений лише до літери «Н»). Упродовж 1949–1951 рр. за цим принципом було описано решту зібрання реєстрів, що знайшло узагальнення у п'ятитомному рукописному путівнику. У 1957 р. було розпочато складання карткового каталогу на 153 тисячі окремих документів. Слід зазначити, що з 2006 р. архів тимчасово закритий для дослідників з метою реорганізації та проведення повного обліку фондів. На сьогоднішній день співробітники архіву на чолі з директором (*Sevgi Ağsa*) вже підготували та видали чотири томи (із запланова-

¹ Topkapı Sarayı Müzesi (Музей палацу «Топкапи») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.topkapisarayi.gov.tr.

² Markiewicz Christopher. Topkapı Palace Museum: Archive and Library / Christopher Markiewicz // HAZINE. – 2013, 10 October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hazine.info/2013/10/10/topkapiarchiveandlibrary>.

них 15-ти) путівника по документах архіву¹.

В якості династичного зібрання, архів надає дослідникам найкращі можливості для вивчення історії правлячої династії, а також функціонування палацової та центральної державної адміністрації. У ньому представлені різноманітні документи, у т. ч. едикти (*ferman*), жалувані грамоти (*berat*), донесення (*ariza*) та петиції (*arzuhal*)². Більшість реєстрів включає фінансові записи, зокрема, реєстри жалування палацовим службовцям, описи державної скарбниці та ін. Документи архіву Музею палацу Топкапи становлять значну джерельну цінність для дослідників, які вивчають історію Османської імперії та міжнародних відносин, у т. ч., стосунки з Кримським ханством, османську політику у Причорномор'ї³.

Колекція палацової бібліотеки містить близько 13400 рукописів, переважна більшість яких укладена арабською мовою (бл. 8500 од.), а також турецькою (бл. 3000) та персидською (бл. 900). Крім того, у колекції представлені рукописи грецькою, латинською, вірменською та сирійською мовами. Книжкове зібрання охоплює широке коло питань з релігії, історії та культури Османської імперії та мусульманського світу в цілому. Особливу цінність колекція являє для істориків мистецтва, оскільки більшість з книг та манускриптів оздоблені високохудожніми ілюстраціями. Після закінчення реставраційних робіт, які проводилися протягом 2006–2013 рр., бібліотека палацу Топкапи у серпні 2013 р. знов відкрила свої двері для відвідувачів. Загалом у бібліотеці створені комфортні умови для дослідників, але слід зважати на те, що палац Топкапи – це величезний музейний комплекс, який відвідується тисячами туристів. Тому відразу ж при вході до музею охоронцям слід пред'явити видану для роботи у бібліотеці перепустку (*ziyaretçi kartı*), щоб мати можливість безперешкодно потрапити до читальної зали⁴.

Цінною колекцією рукописних книг і документів володіє також **Національна бібліотека Туреччини** (*Millî Kütüphane*) в Анкарі, яка була заснована у квітні 1946 р.⁵ Нині у її фондах зберігається понад 3 млн. книг, періодичних видань та інших матеріалів (у т. ч. близько 27 тисяч манускриптів). Крім того у Національній бібліотеці зберігаються колекції музичних інструментів, плакатів та афіш, які є цінним джерелом з історії музичного, театрального та кіномистецтва. Важливим є зібрання малюнків та картин турецьких авторів (бл. 500 одиниць). Кар-

¹ Ibid.

² Ibid.

³ Див., зокрема, публікації документів з архіву Музею палацу Топкапи, здійснені проф. В. Остапчуком: *Ostapchuk V. Five Documents from the Topkapı Palace Archive on the Ottoman Defense of the Black Sea against the Cossacks (1639)* / V.Ostapchuk // *Journal of the Turkish Studies*. – 1987. – Vol. 11. – P. 49–104; *Ostapchuk V. The Publication of Documents on the Crimean Khanate in the Topkapı Sarayı: New Sources for the History of the Black Sea Basin* / V.Ostapchuk // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1982. – Vol. 6. – P. 500–528 та ін.

⁴ *Markiewicz Christopher. Topkapı Palace Museum: Archive and Library* / Christopher Markiewicz // *HAZINE*. – 2013, 10 October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hazine.info/2013/10/10/topkapiarchiveandlibrary>.

⁵ *Millî Kütüphane* (Національна бібліотека Туреччини) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mkutup.gov.tr>.

тографічна колекція охоплює період 1890–1960 рр., включаючи важливі плани періоду війни за незалежність (загалом понад 4500 од.). У бібліотечному зібранні представлені також гравюри з рідкісними видами Стамбула та інших турецьких міст за 1450–1800 рр., поштові марки від 1933 р., грошові знаки від 1950 р. Аудіоколекція включає 1100 аудіокниг, які поступово переводяться у цифровий формат.

У 1983 р. Національна бібліотека переїхала у нове багатофункціональне приміщення з виставковим залом, технологічно обладнаними кімнатами для наукових співробітників та дослідників, архівом мікрофільмів. Тут розміщений також Документальний центр Ататюрка, який володіє значною колекцією друкованих та аудіовізуальних матеріалів періоду війни за незалежність та заснування Турецької Республіки (загалом понад 15 тисяч од. зб., у т. ч. книг, журналів, листівок, фотографій, поштових марок, фільмів, аудіо записів тощо).

Характеризуючи рукописні зібрання Туреччини¹, не можна не згадати й про *Бібліотеку «Сулейманіє»* (*Süleymaniye Kütüphanesi*), в якій зібрано понад 70 тисяч східних манускриптів за VIII–XIX ст. (більшість з яких відноситься до XVII – початку XIX ст.). Бібліотека розташована на території однойменного історичного комплексу в Стамбулі, поряд із мечеттю, побудованою за наказом султана Сулеймана I у 1550–1557 рр.

Хоча бібліотечні колекції формувалися на території мечеті від дня її заснування, як самостійна установа вона почала функціонувати у 1918 р. Від того часу вона значно розширила свої фонди за рахунок передачі матеріалів з різних мечетей та релігійних навчальних закладів (медресе) Стамбула. Упродовж 2002–2011 р. було оцифроване все рукописне зібрання Сулейманіє, яке нині доступно для дослідників з бібліотечних комп'ютерів (однак, на жаль, бібліотека не має власної офіційної сторінки в Інтернеті). Сучасні дослідники відзначають, що у бібліотеці створені надзвичайно сприятливі умови для роботи – хоча офіційні години роботи бібліотеки становлять 9:00 – 17:00 з понеділка по п'ятницю (за винятком святкових днів), але дослідники можуть вільно користуватися читальною залом та комп'ютерами щодня з 9:00 до 23:00; користувачі не повинні спеціально реєструватися, вони мають пред'являти лише діюче посвідчення особи².

В останній період спостерігається суттєве посилення уваги з боку органів державної влади Туреччини до потреб архівної галузі – будуються нові архівні приміщення з високотехнічним обладнанням, створюються електронні каталоги, документи переводяться у цифровий формат, розширюються можливості використання архівних документів турецькими та зарубіжними дослідниками. Генеральна дирекція державних архівів є членом Міжнародної ради архівів (International Council on Archives), вона також має угоди про співпрацю з архівними

¹ Детальні про турецькі бібліотеки та османську бібліотечну традицію див.: *Erünsal İsmail E. The Ottoman Libraries and the Ottoman Librarian Tradition* / İsmail E. Erünsal // *The Great Ottoman-Turkish Civilization*. – Vol. IV: Culture and Life / editor-in-chief prof. Kemal Çiçek. – Ankara, 2000. – P. 867–885.

² *Şafir Nir. Süleymaniye Library* / Nir Şafir, Christopher Markiewicz // *HAZİNE*. – 2013, 10 October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hazine.info/> 2013/10/10/suleymaniye-library.

службами двадцяти п'яти країн світу (зокрема, протокол про співробітництво між архівними службами України та Турецької Республіки було підписано у березні 2000 р.), здійснює обмін інформацією та копіями документів тощо.

Наприкінці ХХ ст. розпочалась фахова підготовка архівістів у турецьких університетах. Перше наукове архівознавче відділення було засноване у Туреччині в 1987 р. в Університеті Мармара (Marmara University) у Стамбулі. Згодом архівознавчі департаменти були засновані у Стамбульському університеті, Університеті Анкари та Університеті Гасетеп (Hacettepe University). З 2002 р. підготовка спеціалістів у галузі бібліотекознавства, архівознавства та документознавства здійснюється в університетах на відділеннях «Інформатизації та управління документами» (сьогодні згадані вище навчальні заклади, а також Університет Атаюрка в Ерзурумі пропонують бакалаврські, магістерські та докторські програми)¹.

У 1998 р. було засновано *Турецьке товариство архівістів* (Türk Arşivciler Derneği), яке нараховує близько 250 членів, головним чином співробітників архівів та викладачів університетів². Метою товариства є популяризація історико-культурної спадщини Туреччини, реалізація наукових проєктів, пов'язаних з використанням архівних документів з османської історії як у країні, так і за кордоном. Товариство організує для бажаючих курси, на яких навчають читання різних видів арабської графіки, яка використовувалась в документах османського періоду (рика, дівані, сіякат)³. Товариство видає двічі на рік *науковий журнал «Arşiv Dünyası»* («Світ архівів»), в якому публікуються статті з історії архівів, а також архівні документи.

1 березня 2002 р. вступили в силу нові правила, які регулюють користування архівними документами та доступ до них турецьких та іноземних громадян. Уряд Туреччини, затверджуючи нові правила, переслідував мету наблизити їх до загальноєвропейських стандартів, розширити можливості дослідників та спростити умови отримання дозволу на роботу з архівними документами задля створення якнайкращих умов для істориків та інших дослідників, які прагнуть проводити наукові пошуки в турецьких державних архівах⁴.

Архівні зібрання Турецької Республіки являють важливе культурне надбання людства і становлять значний інтерес для дослідників з багатьох країн, у тому числі й українських науковців. Підвищення статусу архівів, яке спостерігається у Туреччині впродовж останніх десятиліть, свідчить про увагу держави до проблем збереження та використання національної історичної спадщини. На сучас-

¹ Archives [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins/tr/lp/prj/bpt/arc/enindex.htm>. — Назва з екрану.

² Сайт Турецького товариства архівістів (Türk Arşivciler Derneği) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.arsivder.org.tr>.

³ Мустахимов И. В архивах Турции / И. Мустахимов // Гасырлар авазы — Эхо веков: Научно-документальный журнал. — 2007. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/articles/02>

⁴ Regulation Governing Individual and Institution of Turkish and Foreign Citizenship Wishing to Conduct Research in the State Archives of the Turkish Republic [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.turkishembassy.com/IL/O/research.htm>.

ному етапі проводиться широка робота із модернізації та інформатизації архівів, створення електронних каталогів та пошукових баз даних на архівні документи. Все це, безумовно, сприятиме глибшому пізнанню та збереженню турецької культури, вивченню спадщини Османської імперії та її міжнародного контексту науковцями різних країн.

Володимир Потульницький,

*Інститут української археографії та джерелознавства
НАН України (Київ)*

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ТА ОМЕЛЯН ПРИЦАК: ІСТОРІЯ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ у 1943-1945 рр.

Безпосередні взаємини Павла Скоропадського та Омеляна Прицака тривали мало не два роки – з липня 1943 по січень 1945 р. Уперше в середовищі гетьмана Омеляна Прицака опинився 21 липня 1943 р.¹ З приводу його першого візиту у Ванзее гетьман записав у щоденник: “21 липня 1943 р. Був Прицак. Справив гарне враження. Їде в галицьку дивізію (дивізія СС Галичина – *В.П.*). Спочатку на навчання в Брно, в школу (школа розвідки та контррозвідки СС – *В.П.*)”².

Тут варто вказати, що Омелян Прицак з Павлом Скоропадським листувався з приводу видання брошури “Родовід Скоропадських” ще у 1938 р. Після листа О.Прицака до гетьмана з цього приводу від 11 березня 1938 р. Павло Скоропадський відіслав Осипу Назарукові до Львова 28 березня цього ж року копію листа О.Прицака з проханням надати йому інформацію щодо персони молодого гетьманця. “Відносно генеалогічних відомостей і праці, що її Вам надіслала Єлизавета³, – пише гетьман, – вони зроблені моєю жінкою (Александрою Дурново-Скоропадською – *В.П.*)”⁴. Копію листа до мене від 11.03.1938 р. пана Прицака зі

¹ Прицак Омелян Осипович (1919-2006) – діяч українського консервативно-гетьманського руху, член СГД, філолог, історик, сходознавець. Випускник філологічного факультету Львівського університету (1939), доктор Геттінгенського університету (1948), доцент Геттінгенського (1951) та професор Гамбурзького (1957) університетів. Професор Вашингтонського університету у Сіетлі (1961), професор Гарвардського університету (1964), засновник Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету (1973). Професор кафедри історіософії Київського університету (1992), засновник Інституту сходознавства НАН України у Києві (1992).

² Щоденник гетьмана Павла Скоропадського Т. III – В. – С. 172.

³ Скоропадська Єлизавета (1899-1976) – донька гетьмана Павла Скоропадського, його особистий секретар у 1928-1945 рр. Голова Гетьманського руху в еміграції (1959-1976), скульптор. Закінчила з золотою медаллю Петербурзьку гімназію (1917 р). Навчалася скульптурі у Петербурзі, в Берлінській Академії Мистецтв та у Флоренції. Як секретар гетьмана займалась веденням його листування та допомагала у друкуванні видань гетьманського центру. Під час голоду в Україні в 1932/1933 рр. очолила Комітет допомоги голодуючим в Україні, створений гетьманським центром під патронатом Олександри Скоропадської. Автор спогадів про останні роки життя гетьмана.

⁴ Скоропадська Олександра (1878-1951) – дружина гетьмана Павла Скоропадського, уродже-